

נושא העבודה :

אכיפת חוזה

תאריך : דצמבר 2016

העבודה מוגשת בחסות העמותה של נוער שוחר משפט עברי

תוכן עניינים

4.....	1. מבוא.....
6.....	2. המשפט הישראלי.....
7.....	2.1 דיני חוזים בישראל – אכיפת חוזה.....
9.....	2.2 סייגים לאכיפת חוזה בחוק התרופות.....
11.....	2.3 ביטול החוזה וקבלת פיצוי.....

12.....	2.4 עמדת המשפט הישראלי.....
13.....	2.5 הכרה ציבורית ומשפטית, מבחינה מוסרית, כלכלית וחברתית בזכות לאכיפה.....
14.....	2.6 פסקי דין – אכיפת חוזה.....
16.....	3. המשפט העברי.....
17.....	3.1 המשפט העברי – פגמים בחוזה.....
17.....	3.2 בטלות החוזה במשפט העברי.....
18.....	3.3 חוזים למראית עין בתלמוד.....
19.....	4. פרק משפט משווה.....
20.....	5. פרק סיכום עבודה.....
22.....	6. ביבליוגרפיה.....

הקדמה

הנושא שבחרתי בו הוא אכיפת חוזה מפני שזה נושא שמעניין אותי בתחום המשפטי. על הנושא דנו גם בכיתה וראיתי בו כמשהו עיקרי בתחום המשפטים כתחום שהתפתח מאוד במהלך השנים ועוד מוסיף להשתנות ולהתפתח.

אכיפת חוזה מאפשרת מגוון של זכויות ותרופות לנפגעים מביטולי חוזים שיכולים להשפיע ולשנות לאנשים חיים שלמים.

במהלך העבודה העמקתי בתחום המשפטי בדיני חוזים - אכיפת חוזה והבנתי עד כמה הוא תחום נרחב במערכת המשפט הישראלית.

זהו אינו תחום רגיל כיוון שהוא עוסק במיוחד בשאלת מהות הצדק. הסעיפים המפורטים שנקבעו בחקיקה בחוק התרופות מאפשרים לשופטים שהם אנשים בעצמם, עם דעות ומוסר, לעסוק בכל מקרה לגופו ולפסוק לא רק בהתאם לחוקים אלא גם על פי השקפת עולמם.

בנוסף גם פסקי הדין בנושא האכיפה שדנו בהם בשיעור, עניינו אותי מאוד, ולכן החלטתי לבחור בנושא ולהעמיק בו.

1. מבוא

מאז הוחלו דיני האכיפה הקבועים בחוק נוספו פסקי דין רבים שעיצבו את פני המשפט הישראלי. במשפט הישראלי פירשו והרחיבו את החוק, והוסיפו דיני אכיפה נוספים בחקיקה.

האכיפה היא תרופה שיפוטית שבה יוכל הנפגע להגיש תביעה משפטית, ורק אם יזכה בצו שיפוטי של אכיפת חוזה יוכל לממש את זכותו לאכיפת חוזה, עד כדי ביטול החוזה וקבלת פיצויים.

לאורך ההיסטוריה של התפתחות המשפט העברי פעלו במקביל שתי מערכות שיפוט וחקיקה. מערכת של הסמכות ההלכתית שהיא מהווה את המשפט העברי לצד המערכת של ההנהגה

הציבורית שממנה צמחה מערכת המשפט הישראלית. מערכות אלה לא התפתחו במנותק אלא נוצרו יחד זו לצד זו.

השאיפה של הציבור הדתי במדינה היא להחדיר את המשפט העברי לחוקי המשפט במדינה ואלה יתמזגו יחדיו. התועלת העיקרית שברצונם להפיק מכך היא הכרה של משפט המדינה בהלכה.¹

הגישה במשפט הישראלי כלפי אכיפת חוזה שהיא זכות של הנפגע בדין על אף שמימושה תלוי בצו שיפוטי. על מנת לשמור על זכות זאת קיימים סייגים שונים לחוק בזכות האכיפה. אולם מעבר לסייגים אלה אין בית המשפט רשאי לשלול מן הנפגע את זכותו לביטול חוזה.

ניתן לראות שנעשים שימושים רבים בזכות לאכיפה בכדי לממש זכויות שנפגעו. השימוש בזכות של אכיפת חוזה לא תמיד נעשה בכדי לקבל פיצוי כספי. במקרים מסוימים השימוש בזכות לאכיפת חוזה נעשה ממניעים פסיכולוגיים. צו האכיפה שניתן לצד הנפגע מבטא את ניצחונו המשפטי על מפר החוזה. לעיתים מדובר במאבקי שליטה על משאבים והצו החוזי מבהיר לצדדים המסוכסכים מי בעל השליטה על המשאבים. השימוש בזכות לאכיפה מיושם גם בלהוביל מהלכים שהיו נמנעים בלעדי התערבות בית המשפט ולכן הזכות לאכיפה היא זכות מהותית ואף מוסרית שהחברה נדרשת בה במקרים של סכסוכים חוזיים.

בתחילת העבודה אסביר על חוקי חוזים במקרה של הפרת חוזה במערכת המשפט הישראלית. אביא רקע לחוק התרופות, הסעיפים בחוק ואציג פסיקה רלוונטית בנושא.

לאחר מכן אתמקד בגישת המשפט הישראלי כלפי אכיפת חוזה. בכדי להדגיש את היחס של החברה הישראלית והיתרונות והחסרונות המשפטיים שבשימוש בזכות לאכיפת חוזה.

אתייחס לסייגים לחוק, ובאפשרויות הפיצויים בכדי להציג את משמעויות חוק התרופות מזווית משפטית.

¹מתוך הספר "המשפט העברי" מנחם אלון (1998)

בנוסף אציג סקירה רחבה אודות המשפט העברי ואביא דוגמאות מהתלמוד והמקרא על מנת להמחיש את עמדת המשפט העברי והשינויים שעבר במהלך הזמן.

לאחר מכן אערוך השוואה בין המשפט הישראלי למשפט העברי ואציג את ההשפעות והמעורבות של המשפט העברי על המשפט הישראלי. בנוסף אציג את הגישה הציבורית והמשפטית, מבחינה מוסרית, כלכלית וחברתית בשימוש בזכות לאכיפה.

2. המשפט הישראלי

שיטת המשפט בישראל משתייכת לתרבות המשפטית המערבית ומאופיינת עם סגנון משלה במסגרת התרבות המערבית. המשפט הישראלי בנוי מערכי הדמוקרטיה. השנים הראשונות במערכת המשפט היו תלויות בבתי המשפט שעיצבו את פני המשפט הישראלי. נדרש לייצב את שיטת המשפט ולהתאימה לשינויים שחלו עם הזמן והתאמתם לחוקים שעליהם התבססה מערכת המשפט. הביטחון הלאומי עמד אז בראש סדרי העדיפויות ונראה שדווקא בתקופה זו השופטים המייסדים הניחו את הבסיס לחברה בריאה ומתפקדת, ייסדו את חירויות

הפרט, חופש העיסוק, חופש הדת וחופש הביטוי ואלה הוכרו והפכו לזכויות יסוד של האדם במשפט הישראלי.

לאחר העשור הראשון שנקרא עשור הייסוד של חוקי המשפט התייצבה הפסיקה במשפט הישראלי. בתי המשפט פיתחו את ענפי המשפט השונים בהתאם לשינויים שחלו במדינה, בטחון לאומי, וכלכלה מתפתחת. מערכת המשפט ביססה את זכויות הפרט כלפי השלטון, הניחו בסיס איתן למשפט הפלילי, המשפט המהותי, הדיוני ואף המוסרי. דיני החוזים ודיני הנזיקין פותחו ושונו ללא הכר.

מערכת המשפט נדרשה להתמודד עם סוגיות חברתיות ובעיקר בסוגיות הקשורות בזכויות היסוד. בית המשפט יצר מגילת זכויות לאדם. בנוסף בית המשפט עיגן את זכויות יסוד, כמו חופש הביטוי והיצירה, חופש ההפגנה, השוויון, חופש הדת, חופש העיסוק, שבלעדיהן לא ניתן לקיים חברה חופשית.

תהליך זה של עיגון חוקי היסוד והטמעתם בחברה הישראלית יצרן נורמות משפטיות שמשמעותן יצירה של חברה ישראלית במדינה דמוקרטית.²

2.1 דיני חוזים בישראל - אכיפת חוזים

החוק במשפט הישראלי מכיר בשלוש תרופות העומדות לזכותו של נפגע כתוצאה מחוזה פגום. אכיפת חוזה, ביטול חוזה, פיצויים. מהותה של תרופת האכיפה עוסקת בזכותו של הנפגע מהפרת חוזה ומציעה בתחילה תרופה של אכיפת חוזה, ולאחר מכן מציעה תרופות נוספות המאפשרות להגן על זכותו של הנפגע מהפרת החוזה, עד כי ביטול החוזה ומתן פיצויים עקב כך.

²מתוך הספר בית המשפט – חמישים שנות שפיטה בישראל, תשנ"ט 1999.

זכויותיו של הנפגע מהפרת חוזה מעוגנות בסעיפים 2-3 לחוק התרופות.³ סעיף 2⁴ קובע את התרופות העיקריות שלהן הנפגע זכאי. סעיף 3⁵ קובע את זכאותו של הנפגע לאכיפה אך בכפוף לסייגים הקבועים בחוק. סייג הנבצרות, סייג השרות האישי, סייג הפיקוח, סייג הצדק. סעיפים 4-5⁶ משלימים את חוק התרופות, ומאפשרים לבית המשפט סמכויות נרחבות יותר להתנות את האכיפה בתנאים שבית המשפט יקבע ואף יכולה לייתר את קבלת הסכמת המפר לביטול של החוזה והעדפת זכויותיו של הנפגע.

החוק בנוגע לאכיפת החוזה אינו מבדיל בין אי קיום לבין קיום של החוזה או האם החוזה לקוי. התרופה שתוענק לנפגע תהיה תלויה בחומרת הליקוי. כאשר ההפרה היא יסודית הנפגע יהיה זכאי לבטל את החוזה, או יהיה זכאי לצו אכיפה במקרים מסוימים הנדרשים לכך.⁷

הפרה יסודית הינה הפרה המאופיינת בכך שאדם סביר לא היה בוחר להתקשר בהסכם המחייב אילו היה מבחין מראש בהפרה והשלכותיה. יחד עם זאת, הצדדים יכולים לקבוע ביניהם במסגרת החוזה אילו מעשים יעלו כדי הפרה יסודית, על כל הנובע מכך. נשאלת השאלה מהו ההבדל בין הפרה להפרה יסודית. כאשר מדובר בהפרה יסודית, יש לנפגע זכות בלתי מוגבלת לבטל את החוזה באופן חד צדדי.

על פי חוק החוזים (תרופות בשל הפרת חוזה) יכול נפגע לדרוש את אכיפתו של החוזה. האכיפה מתקיימת תמיד, אלא אם מתקיימת אחת מהנסיבות הבאות: אכיפת החוזה תהיה בלתי צודקת

³ חוק החוזים (תרופות בשל הפרת חוזה), תשל"א-1970.

⁴ סעיף 2 לחוק החוזים (תרופות בשל הפרת חוזה), תשל"א-1970. הופר חוזה, זכאי הנפגע לתבוע את אכיפתו או לבטל את החוזה, וזכאי הוא לפיצויים, בנוסף על אחת התרופות האמורות או במקומן, והכל לפי הוראות חוק זה.

⁵ סעיף 3 לחוק התרופות - הנפגע זכאי לאכיפת החוזה, זולת אם נתקיימה אחת מאלה:

- (1) החוזה אינו בר-ביצוע.
- (2) אכיפת החוזה היא כפיה לעשות, או לקבל, עבודה אישית או שירות אישי.
- (3) ביצוע צו האכיפה דורש מידה בלתי סבירה של פיקוח מטעם בית משפט או לשכת הוצאה לפועל.
- (4) אכיפת החוזה היא בלתי צודקת בנסיבות הענין.

⁶ סעיף 4 בית המשפט רשאי להתנות את אכיפת החוזה בקיום חיוביו של הנפגע או בהבטחת קיומם או בתנאים אחרים המתחייבים מן החוזה לפי נסיבות הענין.
⁷ סעיף 5 ניתן צו אכיפה על חיוב להקנות נכס או זכות בנכס וההקניה טעונה רישום בפנקס המתנהל על פי חיקוק, ייעשה הרישום בתוקף צו האכיפה ולפי האמור בו כאילו נעשה לבקשת הצדדים.
⁷ ת"א 2065-08, מרקור נ' התחנה המרכזית החדשה. בפני השופטת ד"ר דרורה פלפל

כאשר כופים על הצדדים לקבל או לעשות שירות או עבודה אישית. וביצועו דורשים מבית המשפט לפקח על המשך ההתקשרות באופן בלתי סביר.⁸

במקרה של אכיפת חוזה נדרש בית המשפט העליון להכריע בשאלה העוסקת בעקרון האכיפה.

ניתן לראות את חוק האכיפה מיושם בפסק הדין העקרוני בתחום התרופות⁹ שופטי העליון דנו בשאלה המשפטית במסגרת הערעור בעליון האם צדק בית המשפט המחוזי, ששלל מאזימוב את הזכות הנתונה לה בחוק החוזים (תרופות), את זכות אכיפתו של חוזה שהופר, תוך שהסתמך על חריג הקבוע בחוק, שלפיו ניתן להימנע מאכיפת החוזה אם אכיפה זו היא "בלתי צודקת בנסיבות העניין".¹⁰ השאלה האם מצוקתה הנפשית של המוכרת, הגברת בנימיני - הצד המפר את החוזה - מהווה שיקול צדק במשפט הישראלי ומצדיק חריג לאכיפת חוזה.

פרטי המקרה: אזימוב רכשה דירת מגורים שהייתה בבעלות בני הזוג בנימיני בגבעת-זאב. הסכם המכר נחתם ב-2007 על סך 345 אלף דולר, ב-5 תשלומים. עוד נקבע כי התשלום האחרון, בסך 165 אלף דולר, ישולם עד אוגוסט 2008, כנגד מסירת המפתח בדירה. עוד נקבע בחוזה כי מי שיפר אותו ישלם לצד שכנגד 10% משווי הדירה, ללא הוכחת נזק. בהמשך, לאחר שאזימוב העבירה 3 תשלומים על חשבון הדירה, פנה עורך דין מטעם המוכרים והודיע על "ביטול הסכם המכר מטעמים הומניטאריים". ואולם אזימוב הודיעה כי היא עומדת על זכותה לאכיפת ההסכם, ואיננה מעוניינת בפיצוי המוסכם.

החלטת בית המשפט: במסגרת פסק הדין השופטים אסתר חיות, ניל הנדל ונעם סולברג קיבלו את ערעורה של רחל אזימוב על החלטת בית המשפט המחוזי לזכותה בפיצויים ולהימנע מאכיפת חוזה מכר דירה על מוכרי הדירה, בני הזוג אפרים ופנינה בנימיני, וקבעו כי יש לאכוף את החוזה. השופטת חיות קבעה:

"בעת שקילת מכלול הנסיבות כאמור במאזני הצדק, יש להניח על כפות המאזניים גם היבטים של אשמה מוסרית. עוד יונחו על כפות המאזניים שיקולים הנוגעים לנזק שייגרם לנפגע אם לא ייאכף

⁸ אליהו וינוגרד, צווי מניעה 45-74 (התשנ"ג)

⁹ ע"א 5131-10 רחל אזימוב נ' אפרים ופנינה בנימיני (2013)

¹⁰ שופטי בית המשפט העליון קבעו כי טענת ההגנה המרכזית של בני הזוג בנימיני נסמכת על הוראת סעיף 3(4) לחוק התרופות.

החוזה לעומת הנזק שייגרם למפר אם ייאכף. סעד האכיפה יישלל רק אם בית המשפט יגיע למסקנה כי זוהי התוצאה הצודקת ביותר בהתחשב באינטרסים הלגיטימיים של שני הצדדים".

2.2 סייגים לאכיפת חוזה בחוק התרופות.

סעיף 3 לחוק התרופות מבהיר כי זכות האכיפה כפופה לסייגים הקיימים בחוק. ובית המשפט יכול להשתמש בסייגים אלו בכדי לא להפעיל את זכות האכיפה. הסייגים מאפשרים לבית המשפט להפעיל את שיקול דעתם אך הם עדיין מהווים יוצאים מן הכלל. מתוך דבריו של השופט ברק בפרשת רבינאי:

"הן האכיפה והן הפיצויים הן תרופות שהנפגע זכאי להן ואין בית המשפט רשאי למנוע אלא במסגרות הקבועות בחוק. נקודת המוצא היא כי הנפגע זכאי לאכיפה, אלא אם כן המפר מרים את הנטל המוטל עליו ומוכיח כי המקרה נופל לאחד מאותם חריגים המונעים אכיפה". המועד לבחינת התקיימותם של הסייגים הוא במעמד פסק הדין.¹¹

1. סייג הנבצרות –¹² נבצרות ביצוע מתקיימת כאשר לא ניתן מבחינה פיסית לבצע את ההתחייבות בחוזה. לדוגמא: נכס שהוא עיקר העסקה והוא נכס ייחודי שהושמד או אבד כמו יצירת אומנות בעלת ערך.

2. סייג השרות האישי -¹³ קושי מיוחד מתעורר מסייג זה במצבים בהם היענות לבקשה לצו מניעה עלולה להביא לתוצאות של "צו תעשה"¹⁴ נגד המפר המורה לו להמשיך לספק את העבודה או

¹¹ פרשת רבינאיע"א 158/77 חווה רבינאי נגד חברת מן שקד בע"מ.

¹² סעיף 3(1) לחוק קובע שלא יינתן צו לאכיפת חוזה או לאכיפת חייב שבו "החוזה אינו בר ביצוע".

¹³ קבוע בסעיף 3(2) לחוק התרופות והוא שולל אכיפה שתוצאותיה המעשיות היא כפייה על המפר "לעשות או לקבל עבודה אישית או שרות אישי"

¹⁴ ישנם צורות שונות לאכיפה - צווי אכיפה המוזכרים בסעיף 1 לחוק התרופות, "אכיפה - בין בצו לסילוק חיוב כספי או בצו עשה אחר ובין בצו לא תעשה, לרבות צו לתיקון תוצאות ההפרה או לסילוקן", ניתן לראות פה את ההבחנה בין 4 סוגי אכיפה אפשריים.

צו עשה רגיל: זהו צו המורה למפר לבצע חיוב חוזי שטרם קיים, למעט חיוב כספי לדוגמא: המפר נמנע מלספק לנפגע נכס שהתחייב למכור לו, מלתת לנפגע שירות שהובטח לו הוא נמנע מהפעולה שעליו לעשות על פי חוזה. במקרה כזה צו האכיפה דורש מהמפר לקיים את חיוביו - למסור את הנכס, לספק את השירות, או לבצע את הפעולה שאותה התחייב לנקוט.

צו (עשה) לאכיפת חיוב כספי: צו הדורש מהמפר לבצע חיוב כספי שהתחייב בו כלפי הנפגע כמו: שכר עבודה.

השרות. לדוגמא: עובד המבקש לאכוף על מעסיקו את חוזה העבודה בשל סיבת העסקתו שהיא כישרונותיו או אישיותו. ואכן הגישה של בתי הדין לעבודה במקרים כאלה היא לא להחזיר עובד לעבודה בניגוד לרצון המעסיק, גם אם הפיטורים נעשו שלא כדין ותוך הפרת חוזה העבודה. בפרשת צרי נקבע כי כל עבודה שנותנת ביטוי לכישרונו או תכונותיו האישיות של עובד היא "עבודה אישית" או שרות אישי".

מדבריו של השופט זוסמן: " אין ספק בכך שהחווה הנטען מחייב את המשיב במתן שרות אישי. רופא שנשכר לשמש תועמלן של בית חרושת לתרופות נשכר בגלל סגולותיו וכישרונו האישיים. הוא לא אחר חייב לעשות את העבודה, תוך ניצול כישרונו האישי, אשר על כן גם חובתו של מעבידו אם קיימת כזאת, היא חובה לקבל שרות אישי".¹⁵

3. סייג הפיקוח –¹⁶ הגבלת הזכות לאכיפה היא גם שיקול כלכלי המצביע על העלות הגבוהה שבפיקוח שיפוטי על צווי האכיפה.

4. סייג הצדק – הסייג הרחב ביותר ולכן גם החשוב ביותר מבין סייגי האכיפה שכן הוא עוסק בצדק ובמוסר האדם. סייג הצדק מצריך שיקול דעת שיפוטי נרחב. מאפשר למפר לטעון לחוסר צדק

צו לא תעשה (צו מניעה): צו הדורש מהמפר להימנע מהתנהגות שיש בה הפרה של חוזה. כמו צו להימנע מעיסוק מתחרה או מהעברת זכויות בנכס.

צו (עשה) מתקן: צו הדורש מהמפר לתקן את נזקי ההפרה, שלא בתשלום.

בניגוד לצוים הקודמים שעניינם בקיום הוראה מהוראות החוזה עצמו, צו מתקן דורש על ביצוע פעולות שאינם חלק מהסכמתם של הצדדים. כלומר " להשיב מצב לקדמותו " ולהסיר את הנזק שנוצר בעקבות ההפרה. צווי האכיפה שמוזכרים בסעיף 1 לחוק התרופות הינם צוים הניתנים בפסק הדין המכריע באורח סופי בסכסוך בין שני הצדדים. לכל צווי האכיפה מטרתה משותפת והיא להגן על אינטרס הקיום של הנפגע.

¹⁵ בחווה הנדון בפרשת צרי חל הדין שקדם לחוק התרופות ולכן השופט היה יכול להתעלם מסעיף 3(2) לחוק התרופות ולקבוע שבתי הדין לעבודה אינם מחויבים בתקדימיו של בית המשפט העליון. מתוך מאמר משפטי בנו

[file:///C:/Users/user/Downloads/salev-169%20\(1\).pdf](file:///C:/Users/user/Downloads/salev-169%20(1).pdf)

¹⁶ סעיף 3(3) לחוק התרופות השולל את הזכות של הנפגע לאכיפה כאשר "ביצוע צו האכיפה דורש מידה בלתי סבירה של פיקוח מטעם בית המשפט.

ולהפוך את תרופת ה איפה מזכות של הנפגע לזכאות של עצמו. ולכן נדרש איזון בהחלטות שכן ההחלטה מושפעת מהשקפת עולמו האישית של השופט.

2.3 ביטול החוזה וקבלת פיצוי

" חוזה יש לקיים, ולא רק לשלם פיצוי בשם הפרתו, כי בכך מעודדים בני אדם לקיים את הבטחותיהם. קיום הבטחות עומד כיסוד חיוני, כחברה וכעם".¹⁷

פרטי המקרה: בחוזה שנערך בין חברה גרמנית, לבין העותרת, שהיא חברה ישראלית, הוסכם על מכירת כמות מסוימת של ברזל, במחיר מוסכם ליחידה. עקב מלחמת יום הכיפורים חלו עיכובים באספקת הברזל. לבסוף מרבית הסחורה נמסרה לעותרת אך שאר הסחורה שעדיין נשארה להשלמת העסקה לא נמסרה אוחסנה ונמכרה על-ידי המשיבה לאחרים במחיר גבוה בהרבה, וזאת משום שהחברה הגרמנית רצתה לנצל את העלייה הפתאומית במחיר הברזל ולהפיק רווחים לעצמה.

העותרת, החברה הישראלית תבעה את המשיבה ובית המשפט המחוזי קבע, כי המשיבה הפרה את החוזה, כי העותרת ביטלה אותו כדין על-ידי התנהגותה, וכי העותרת זכאית לפיצויים.

החלטת בית המשפט - הגישה המשפטית בישראל לגבי חוזים וביטול חוזים שונה במידה רבה מתפיסת המשפט המקובל. הכלל הבסיסי הוא שנפגע מאי קיום חוזה זכאי לאכיפתו. (סעיף 3 לחוק התרופות). בנוסף רשאי בית המשפט להתנות את האכיפה בתנאים המתייחסים לשיקולי צדק ואיזון בין בעלי הדין (סעיף 4 לחוק התרופות), ואכן, בתי המשפט בישראל עשו שימוש נרחב בכוחם זה: הכלל נוסף שמנחה את שופטי בית המשפט הוא שיש לבצע חוזה בתום-לב¹⁸ כאשר הדגש הוא על התנהגותו הראויה של בעל דין לחוזה.

בתרופת האכיפה לא נדרש מהנפגע להוכיח את הרווח שהיה יכול להפיק מקיום החוזה. במקרים רבים צד אחד בחוזה מאמין שהחוזה יניב לו רווחים נאים למרות שיכול להיות מצב שבו תוצאותיו

¹⁷מדבריו של השופט ברק בפרשת אדרס. ד"נ 20/82 אדרס חומרי בניין בע"מ נ' הרלו אנד ג'ונס ג.מ.ב.ה, פ"ד מב(1) 278, 221 (1988).
¹⁸סעיף 39 לחוק החוזים (חלק כללי), תשל"ג-1973.

של החוזה היו מביאות להפסד כלכלי. במקרים כמו אלה תביעתו של הנפגע עלולה להידחות למרות אמונתו כי קיום החוזה היה מביא לתוצאות רווח. במקרים כמו אלה נראה כי עדיף לנפגע לתבוע את מפר החוזה בתביעת נזיקין ובדרישה לפיצוי כספי על פני דרישה לאכיפה.¹⁹

2.4 עמדת המשפט הישראלי

תרופת האכיפה סימנה על תפנית בגישת דיני החוזים הישראלית. נחשבת לחידוש החשוב ביותר בחוק התרופות. עמדת המשפט הישראלי בנוגע לאכיפת חוזים מבטאת תמיכה ברורה בזכות לאכיפה. המחוקק קבע ואף עיגן זאת בסעיפים 2 ו-3 לחוק התרופות וקבע שאכיפת חוזה היא זכות מוקנית של נפגע מהפרת חוזה. עם ההכרה במעמד האכיפה כזכות ראשונית התבססה בפסיקה הישראלית הגישה שהתרופה של אכיפת חוזה היא העיקרית במקרה של הפרת חוזה. יש צורות רבות שבהן ניתן לאכוף חוזים אך לכולן אותה המטרה המשותפת והיא הגנה על אינטרס וזכויותיו של הנפגע.

לאכיפה שתי מטרות עיקריות:

- א. אכיפה מונעת – מניעה מראש של ההפרה של החוזה בעתיד.
 - ב. אכיפה מתקנת - תיקון בדיעבד של נפגעי הפרה של חוזה שכבר התרחשה. תיקון פגעי ההפרה והשבת המצב לקדמותו מאפשרת לשמור על זכויותיו של הנפגע בכך שהשאיפה היא להחזיר את המצב לקדמותו טרם הפרת החוזה עד כה שניתן.²⁰
- נראה כי גישת בית המשפט היא בעיקרה עשיית הצדק. אך במקרים של סכסוכים חוזיים גישתו המועדפת היא שיקום שלאחר מעשה מאשר שיקולים של לפני מעשה. ובכך נמנעת ההזדמנות להשפיע על התנהגויותיהם של הבאים לבית המשפט שהם הצדדים בחוזה.²¹

¹⁹ מתוך מאמר ביטול הסכם בשל פגמים בכריתתו. מאת ירון בר אל, עו"ד תאריך פרסום: 2011.

²⁰ דודי שוורץ סדר דין אזרחי – חידושים, תהליכים ומגמות. 343-482 (התשס"ז)

²¹ <http://www.tau.ac.il/law/members/porat-ariel/justiceconsideration-hebrew.pdf>

2.5 הכרה ציבורית ומשפטית, מבחינה מוסרית, כלכלית וחברתית בזכות לאכיפה

האכיפה היא תרופה משפטית המאפשרת למערכת המשפט להתמודד עם שאלות המוסר שעולות בעקבות הפרת חוזה, וההשלכות החברתיות שעלולות להתקיים בעקבות כך. עקרון האכיפה נובע מתוך עקרון העל בדיני חוזים שהוא עיקרון תום הלב. עקרונות אלה מבוססים על יושר והגינות וקיום הבטחות שניתנות כתוקף לחוזה.

ההכרה בזכות של נפגע לאכיפת חוזה נובעת מתוך ההכרה בדיני חוזים מודרניים. חוזה שכרת אדם עם זולתו ברצון חופשי חייב הוא לקיימו ולכבדו ואין הוא רשאי לסגת מהבטחתו. מתוך התפיסה החברתית כי תקשורת חוזית נועדה לקיום ולא להפרה. כל צד מתחייב לקיים את התקשורת החוזית ומתוך כך צומחת הזכות לתבוע את מימושה של ההתחייבות.

ההכרה בזכות לאכיפה מוצדקת ונוגעת כמעט בכל תחומי החיים, כמו כלכלה יציבה, ביטחון ואמון. הידיעה של חברה כי הבטחה מקבלת תוקף משטי ותיאכף על ידי השלטון מקנה לפרט החי בחברה תחושת בטחון להתנהל בחופשיות בחיים הפרטיים והשיתופיים עם הסביבה. ידיעת קיום הזכות לאכיפה מאפשרת לאמון ושיתופי פעולה יעילים שבסופו של דבר מביאים תועלת לחברה בריאה.

2.6 פסקי דין – הזכות לאכיפה

פסק דין – הזכות לאכיפה חוק התרופות לפי סעיפים

פרטי המקרה : הנתבעת היא חברה שעיסוקה בעבודות בניה. הנתבעת שיווקה פרויקט בשם " מול כפר הים", בגבעת אולגה, בעיר חדרה. ביום 25.6.1999 נחתם בין הנתבעת לתובע מסמך התקשרות שכותרתו " הצעה לרכישת דירה בפרויקט "מול כפר הים" בהסכם נקבע כי התובע ירכוש בפרויקט דירת מגורים בת 4 חדרים בקומה השישית, דירה הפונה לכיוונים דרום, מזרח ומערב, בשטח של 1399 מ"ר ובתוספת חניה צמודה. בהסכם נקבע כי תמורת הדירה ישלם התובע מחיר כולל בסך של

770,000 ₪. בין הצדדים נוהל הליך קודם שהגיש התובע כנגד הנתבעת בבית המשפט המחוזי

בחיפה.²²

טענות הצדדים: בכתב הגנה העלתה הנתבעת טענה כיפסק הדין בתביעה הראשונה סותם את הגולל על התביעה הנוכחית. הנתבעת טענה כי בתביעה הראשונה תבע התובע סעד כספי לפיצויים, ובכך מיצה את זכותו לסעד הפיצויים בגין ההפרה הנטענת גם בתביעה הנוכחית, ולכן דין תביעתו היא להידחות על הסף.

בפסק הדין בתביעה הראשונה קבע בית המשפט " הסעדים להם זכאי התובעמשהופר הסכם, זכאי הנפגע לסעדים המוגדרים בסעיף 2 לחוק החוזים (תרופות בשל הפרת חוזה), התשל"א-1970 ובכללם אכיפה, ביטול, וכן לפיצוי בנוסף לכל אחת מהתרופות או במקומן.

טענות הצדדים:

טענות התובע - התובע טוען כי ההסכם הופר על ידי הנתבעת וכי הוא בוטל כדין, וליתר דיוק בוטל בפסק הדין.

טענת הנתבעת - בית המשפט בתביעה הראשונה לא קבע כי ההסכם שהופר גם בוטל על ידי התובע. לטענתה, בכתב התביעה בתיק זה לא הועלתה טענה כי ההסכם אכן בוטל ואף בתצהיר העדות

²²ת.א. 35632-06-10 ("התביעה הראשונה"). הפסיקה מיום 12.12.18 שניתנה עם סיום התביעה הראשונה ע"י כב' השופטת שי שטמר. השופטת שטמרמקבלת את התביעה ומצהירה כי מסמך ההתקשרות, שנחתם ביום 25/6/09, יצר בין התובע לנתבעת 1 הסכם בר תוקף, לפיו התחייבה הנתבעת 1 למכור לתובע 1 את הדירה בבניין שנבנה בגבעת אולגה בחדרה בחלקה 189 גוש 10008. הנתבעת 1 הפרה את ההסכם ולא העבירה לתובע את הדירה, ולכן חייבת הנתבעת 1 לפצות את התובע על כל נזקיו והפסדיו עקב הפרת ההסכם על פי מסמך ההתקשרות.

הראשית של התובע אין אזכור לכך כי ההסכם בוטל. טענת ביטול ההסכם צצה לראשונה בסיכומי התובע וזאת לצורך הצדקת עילת התביעה מכוח סעיף 11 לחוק החוזים (תרופות).²³

דיון והכרעה :

הוחלט כי עיקר התביעה – לא נמצא מקום לפסיקת פיצוי ללא הוכחת נזק מכוח סעיף 11 לחוק התרופות, אם כי לא מטעמיה של הנתבעת. בית המשפט קבע כי התובע הוכיח במידה מספקת את עיקר נזקו ועל כן יש לפסוק לטובתו פיצוי, כאשר בית המשפט מתייחס לטענת הנתבעת בדבר אי-ביטול החוזה – יש הבדל בין ביטול חוזה לבין ביטולו בפועל. אין צריך לומר כי נפגע מהפרה רשאי לבחור שלא לבטלו. בית המשפט המחוזי קבע כי נוצר הסכם, כי הנתבעת הפרה את ההסכם, כי בהעדר אפשרות לאכוף את ההסכם האפשרות הנותרת הנה ביטול ההסכם ופסיקת פיצויים, וכי התובע זכאי לפיצויים מהנתבעת עקב ההפרה מצדה.

בית המשפט הורה על ביטול ההסכם, והדבר בבירור כיוון שבית המשפט קבע כי יש לתובע זכות לקבלת פיצויים, לאחר שקבע כי האפשרות הנותרת הינה ביטול ההסכם ופסיקת פיצויים. בנוסף מכיוון שגם אם הייתה טענה מצד הנתבע כי ההסכם לא בוטל בפסק הדין הוא מבוטל פורמאלית עם הגשת תביעה זו.²⁴

2. משפט עברי

"משפט עברי" כולל את אותם תחומים של ההלכה שאנו רואים במערכות משפטיות אחרות. המשפט העברי עוסק בעיקר ביחסים שבין אדם לחברו ואינו עוסק במצוות הדתיות הנוגעות ליחסים שבין אדם לאלוהים. כמעט אין קשר ושייכות בין המשפט הישראלי לבין המשפט העברי, מלבד מספר חוקים שבהם מתקיים המשפט העברי במשפט הישראלי. ניתן לראות חוקים אלה בעיקר בענייני נישואין וגירושין. אומנם אין שימוש בחוקים מתוך המשפט העברי. ניתן לראות

²³סעיף 11 לחוק החוזים (תרופות), התשל"א-1970 (להלן: "חוק התרופות"), תרופה אשר אין לה קיום אלא לאחר ביטול ההסכם.

²⁴ע"א 2686/99 אייזמן נ' קדמת עדן בע"מ, פ"ד נה. (2001)

במשפט הישראלי עושים שימוש בביטויים מתוך המשפט העברי כמו "שומר שכר" ו-"שומר חנם".

כמו כל שיטת משפט גם המשפט העברי התפתח והשתנה עם השנים. תחומים שונים של ההלכה השתנו עם הדורות. תחומי הלכה כאיסור והיתר, דיני כשרות, דיני משפחה וירושה, הלכות מסחריות ודיני ממונות שונו והשתנו עם הזמן.²⁵

עמדתו של הציבור החילוני ביחס למשפט העברי הוא מגוון והם רואים במשפט העברי יצירה תרבותית בעלת משמעות לאומית, עושה בו שימוש בדין הדתי, אלא בטענה שמתאים לרוח התקופה ולחוקי העם היהודי.

עמדתם של הציבור הדתי היא שונה והם רואים במשפט העברי מחויבות דתית המחייבת כל יהודי באשר הוא. שאיפתם של הציבור הדתי במדינת ישראל הוא להפוך את מדינת ישראל למדינה בעלת אופי דתי. המצב כיום מהווה שלב ביניים, פשרה לנוכח התנאים הקיימים כיום.

נראה כי במהלך השנים נבחנו פסיקות רבות ונטען כי בית המשפט פועל באופן אמוציונאלי הנובע מחששות וחוסר הבנה בדבר מקומה של מערכת המשפט העברי בעולמה הרוחני והתרבותי של האומה העברית. נראה כי מערכת המשפט הישראלית נמנעת מלהשתלב בעולמו הדתי של המשפט העברי, מאחר והוא משקף מורשת תרבותית וחשיבה משפטית שנוצרו וטופחו ע"י בני האומה במשך שנים רבות. עוד סיבות שהועלו לחוסר השילוב בין שתי מערכות המשפט הוא נטייתם של השופטים שלא לפנות למשפט העברי כנראה נובעת מחוסר הידע הנדרש לכך.

2.1 המשפט העברי – פגמים בחוזה

המשפט העברי נותן משקל רב לחוזים שנעשו שלא בתום לב וחוזים שנעשו במטרה להשיג פעולה משנית לתועלת אישית שאין להם קשר ישיר לחוזה ונעשו למראית עין בלבד. חוזה למראית עין הוא חוזה שאין למתקשרים כוונה שיהיה לו תוקף משפטי מחייב והוא נכרת למראית עין בלבד.²⁶ תוקפו של חוזה של מראית עין במשפט העברי מבחין בין שתי מערכות יחסים משפטיות. מערכת יחסים של הצדדים לחוזה שערכו חוזה בינם לבין עצמם, והיא קובעת שהחוזה מבוטל. ומערכת

²⁵

²⁶ג' שלו, דיני חוזים – החלק הכלכלי (ירושלים תשס"ה) עמ' 261.

יחסים שבין הצדדים בחוזה לבין אדם שלישי. המשפט העברי מגן על זכויותיו של אדם שהסתמך על קיום חוזה שלא נערך בתום לב.

המשפט העברי מתייחס לחוזים שנעשו כשצד אחד התכוון שהחוזה יהיה למראית עין וצד אחר התכוון בתמימות שהחוזה יהיה תקף. המשפט העברי קובע שכאשר צד אחד פעל שלא בתום לב החוזה הוא פגום ולכן יהיה מבוטל.²⁷

2.2 בטלות חוזה במשפט העברי

החוק במשפט העברי במקרים של הפרת חוזה מציע לנפגע אפשרויות של הברירה היא בידי. אם ירצה הנפגע, הוא יבטל את החוזה על פי הזכות ששמורה לו. ואם ירצה יוכל להמשיך לעמוד על קיומו של החוזה. ואם קיים בחוזה סעיף של "תנאי מפסיק" החוזה יבוטל מעצמו ולא תישאר זכות הבחירה בידי הצד הנפגע. תרופת הביטול במשפט העברי היא תרופה שהצד הנפגע יכול להפעיל בעצמו ואין צורך בהליך שיפוטי. גישה זו בעצם מאפשרת לצד הנפגע שיהיה לו אמצעי יעיל להשתמש בזכותו לצמצום הפגיעה בעקבות ביטול החוזה.²⁸

נראה שמבחן הצדק במקרים של ביטול חוזה בא למנוע מצבים שהנפגע ירצה להשתמש בהן כעילה לביטול חוזה. כמובן שנטל ההוכחה הוא על מפר החוזה. במשפט העברי ביטול חוזה שאינו צודק עשוי להיחשב כהפרה של החוזה מצד הנפגע ולכן מתאפשרת לו הזכות לדרוש פיצויים מהצד המפר. במקרים כאלה הנפגע יגיש תביעה חלופית שמסתמכת על ביטול החוזה. הנפגע יתבע על סמך הביטול, אך אם ימצא שהביטול בלתי צודק עדיין הנפגע יוכל לדרוש קבלת פיצויים מלאים בעקבות ההפרה.

²⁷ חוק לישראל – פגמים בחוזה <http://www.daat.ac.il/daat/vl/pgamim/pgamim01.pdf>

²⁸ ח. ייזום והשקעות נ' סולל בונה, פד"ימז (3) עמ' 79.

גישת המשפט העברי בביטול חוזים שהם חוזים מלאכותיים היא שהחוזה הוא תקף. החכמים נתנו תוקף לחוזה אך גישתם הייתה שיש לסכל את פעולת העוול שנגרמות כתוצאה מחוזה מלאכותי עוד לפני שהן מתרחשות. למרות התוקף שהעניקו לחוזים מסוג זה הפוסקים פעלו לסכל חוזים מלאכותיים בעיקר כאלו שפוגעים באדם שלישי ומטרתם לגרום לפגיעה בזכויותיו. הסיכול נעשה באמצעות מניעת הפעולות לגרימת אי צדק או ביטול של החוזה בדיעבד.²⁹

2.4 חוזים למראית עין בתלמוד

בתקופת התלמוד בכדי להגן על אדם שלישי הרוכש בתום לב ועם תמורה נכס. במשפט העברי קיימת "תקנת השוק" על פי המשפט העברי בשונה מהמשפט הישראלי חייב הקונה להשיב את הנכס ולבעליו והוא זכאי רק לפיצוי עבר הסכום ששילם בעת קניית הנכס. תקנת השוק אינה מתאימה עצמה לרוח הזמן והשינויים בטענה שזו דבר שכיח שאדם יכרות חוזה למראית עין עם אדם שישתף פעולה עמו. וכיוון שזו מצב שכיח לא נדרש לעשות תיקון לחוק.

3. פרק משפט משווה

1. החוק במשפט הישראלי קובע, חוזה שנכרת למראית עין בלבד, החוזה בטל. עמדתו של המשפט העברי במקרים של חוזים שנעשו שלא בתום בלב ולמראית עין בלבד, היא העדפת כוונתם האמיתית של הצדדים על פני כוונתם המוצהרת.³⁰

²⁹ע"א 70/757 אורבך נ' אורבך, פד"י כה (2) 104, בעמ' 190.

³⁰

2. חוזה שהוא למראית עין מצד אחד בלבד, בעוד הצד שכנגד הביע כוונה אמיתית בקיום החוזה,

החוזה תקף. החוק תקף בקיום החוזה גם במשפט הישראלי וגם במשפט העברי.³¹

3. אדם שלישי שהיה לו צד בקיום החוזה והסתמך בתום לב על קיום החוזה שנעשה למראית עין בלבד. החוק במשפט הישראלי מגן על זכויותיו של אדם זה. אך במשפט העברי אינו מעניק לאדם זה הגנה.

4. במשפט העברי בניגוד למשפט הישראלי אדם שנפגע מבטלות חוזה נשארת בידו ההחלטה איך לנהוג בתאם לצרכיו. הוא יכול לדרוש ביטול חוזה או לדרוש תוקף לחוזה. בנוסף הצד הנפגע לא צריך לפנות לבית המשפט בכדי לקבל תוקף משפטי על מנת לתת לביטול תוקף משפטי בצו אכיפה כמו שקיים במשפט הישראלי.

5. התחייבות חוזית לפי המשפט העברי היא גם התחייבות עתידית לקיום החוזה. המתחייבים לחוזה חייבים לקיים את הבטחתם. במקרים של התחייבות שהיה בה פגם עוד בזמן עשיית החוזה, במשפט העברי נטען שאם לא חל שינוי מהותי בזכויות הצדדים והפעולות שנעשות בעקבות החוזה היו פגומות, אין בקיום החוזה בכדי לרפא את הפגם והחוזה מבוטל באם התקיים ואם לא התקיים או שנעשו בו פעולות.

לעומת זאת במשפט הישראלי ההתייחסות אל חוזה שנעשה בתום לב ואף ניתנה תמורה בעבורו, אם לא התמלאו אחד מהסייגים בחוק, החוזה תקף. אם נמצא פגם בחוזה או שהחוזה נעשה בחוסר תום לב אז קיימת עילה ברורה לאכיפת חוזה ובמקרים מסוימים בניגוד למשפט העברי השימוש באכיפה משמש כתרופה אם במתן פיצוי או בהשגת מטרה שהצג הנפגע מעוניין להשיג.

4. פרק סיכום עבודה

במהלך העבודה שערכתי בנושא אכיפה בדיני חוזים נראה כי החוק והפרשנות של חוק התרופות בדיני חוזים במשפט הישראלי מקבלים מקום משמעותי בחברה הישראלית ובמשפט הישראלי. מצד אחד ניתן לראות שהפסיקה והחוק המפורט מביעים עמדה ברורה לחשיבותו של החוק לפתרונות סכסוכים חוזיים. אך מנגד הסייגים הקבועים בחוק מאפשרים לבית המשפט פתח נרחב

31

לצמצום הזכות לאכיפה. ובמקרים מסוימים יעדיף לדחות את האכיפה משיקולים שרלוונטיים אליו.

היישום של החוק בתרופת האכיפה בשונה מתרופת הפיצויים לא תמיד אפשרי וקל לביצוע. קיימים מקרים שבהם נדרש לפיקוח על קיום החוזה, מומחים, שיתופי פעולה בלתי אפשריים ולכן בית המשפט יעדיף לא להפעיל את הזכות לאכיפה לטובת הנפגע למרות שהיה זכאי לכך. ולכן לא כל המקרים בדיני חוזים מתאימים לחוק התרופות ולהפעלת הזכות לאכיפה. בית המשפט יכול להחליט על פי שיקול דעתו שהוא מפעיל את זכות האכיפה אך אינו פוסק פיצויים לטובת הנפגע. ולכן לא תמיד נכון להשתמש בזכות הזאת ובמקרים מסוימים שעיקר הרצון להפעלת הזכות הוא בקבלת הפיצויים עדיף לפנות לתביעת נזיקין שתאפשר קבלת פיצויים.

הסייגים בחוק מאפשרים למערכת המשפט להבדיל בין המקרים השונים שכן מדובר באנשים. ובמקרים של הפרת חוזה או אי יכולת לקיומו יש השלכות רבות על האדם נשוא העניין. הסייגים מאפשרים לגמישות בחוק ולהתייחס עד כמה שניתן לכל עניין לגופו. סייג הצדק שמהווה את הסייג העיקרי בזכות לאכיפה שמצריך שיקול דעת שיפוטי רחב שכן הזכות של הנפגע יכולה להיפגע כתוצאה מטענת המפר לעשיית צדק. המשמעויות של צדק הן לא קבועות ויכולות להשפיע על שני הצדדים לסכסוך. ובסייג זה ניתן משקל רב להחלטת השופט שנובעת מהשקפת עולמו ומערכי המוסר והצדק שבהם הוא מאמין והם אלה שיקבעו את החלטתו.

יתרון בולט שעולה מהזכות לאכיפה הוא השימושים הנרחבים שנעשים בצו האכיפה עם השינויים בחוק בהתאם לחברה השינויים שחלים בה. מהצד של המפר צו אכיפה שיפוטי יכול להיות תמריץ חזק יותר לתשלום פיצויים לצד הנפגע מאשר פסק דין המורה על פיצויים. צו זה אם מופר יכול להוות עילה לבית המשפט לביזיון בית המשפט, ויכול לגרור אחריו עונשים של מאסר וקנסות. בפסק דין של פיצויים לעומת צו שיפוטי יכול הצד המפר לטעון לקשיים כלכליים ומימוש ההחלטות מתוך פסק הדין יכולות להתעכב. נראה כי המשמעויות של צו האכיפה השיפוטי הן

מעבר לקבלת פיצוי והצו עצמו משמש כתרופה עבור הצד הנפגע שיש ביכולות שלו לאכוף את הצד המפר ולדרוש צדק. נראה כי לא פעם המניעים הם גם פסיכולוגיים, מוסריים, עשיית הצדק וגם יחסי שליטה.

כאשר חברה לוקחת אחריות על מעשיה כך מתאפשר לבנות ולקיים חברה בריאה ויעילה. ההשפעות הרחבות שיש לאכיפת חוזה נראות בכל תחומי החיים. כשאר השלטון רואה בזכות לאכיפה כצו שיפוטי המשמעויות רחבות. כך נבנית חברה שמושתת על אמון ובטחון. ניתן לעשות שיתופי פעולה שיביאו לבסוף לרווחת החברה כולה.

6. ביבליוגרפיה

חקיקה:

1. חוק החוזים (תרופות בשל הפרת חוזה), תשל"א-1970.

סעיפים לחוק:

1. סעיף 2 לחוק החוזים (תרופות בשל הפרת חוזה), תשל"א-1970.
2. סעיף 3 לחוק החוזים (התרופות בשל הפרת חוזה) תשל"א - 1970
3. סעיף 4 לחוק החוזים (התרופות בשל הפרת חוזה) תשל"א - 1970
4. סעיף 5 לחוק החוזים (התרופות בשל הפרת חוזה) תשל"א - 1970
5. סעיף 11 לחוק החוזים (תרופות), התשל"א-1970
6. סעיף 39 לחוק החוזים (חלק כללי), תשל"ג-1973.

פסיקה:

1. בפרשת אדרס. ד"נ 20/82 אדרס חומרי בניין בע"מ נ' הרלו אנד גיונס ג.מ.ב.ה, פ"ד מב(1) 278, 221 (1988).
2. ע"א 70/757 אורבך נ' אורבך, פד"י כה (2) 104, בעמ' 190. ים בחוזה
3. ע"א 5131-10 רחל אזימוב נ' אפרים ופנינה בנימיני (2013)
4. ע"א 2686/99 אייזמן נ' קדמת עדן בע"מ, פ"ד נה. (2001)
5. י.ח ייזום והשקעות נ' סולל בונה, פד"ימו (3) עמ' 79.
6. ת"א 2065-08, מרקור נ' התחנה המרכזית החדשה. בפני השופטת ד"ר דרורה פלפל.
7. פרשת רבינאיע"א 158/77 חווה רבינאי נגד חברת מן שקד בע"מ.

מאמרים:

1. ביטול הסכם בשל פגמים בכריתתו. מאת ירון בר אל, עו"ד תאריך פרסום: 2011.
2. אליהו וינוגרד, צווי מניעה 45-74 (התשנ"ג)
3. דודי שוורץ סדר דין אזרחי – חידושים, תהליכים ומגמות. 343-482 (התשס"ז)
4. ג' שלו, דיני חוזים – החלק הכלכלי (ירושלים תשס"ה) עמ' 261.
5. חוק לישראל – פגמים בחוזה.

ספרים:

1. "המשפט העברי" מנחם אלון (1998)
2. מתוך הספר בית המשפט – חמישים שנות שפיטה בישראל, תשנ"ט 1999.

מקורות אינטרנט:

<http://www.tau.ac.il/law/members/porat-ariel/justiceconsideration-hebrew.pdf>

<http://www.daat.ac.il/daat/vl/pgamim/pgamim01.pdf>